

Széchenyi Ferenc kéziratos naplóbejegyzései és utolsó bécsi évei. A politikus, mecénás és könyvtáralapító gróf Széchenyi Ferenc (1754–1820) életének Bécsben töltött utolsó évei kevésbé ismertek a nagyközönség számára, viszont éppen ehhez az időszakhoz kapcsolódik az a kis kéziratos napló, amelyet az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára őriz az Oct. Germ. 257 jelzeten. A Széchenyi Ferenc sajátkezü bejegyzéseit tartalmazó almanachszerű könyvecske bibliográfiai leírása:

Memorabilien der Zeit von Georg Gessner, II. Aufl., Wien und Triest, Geistering, 1807. 8°, 378 p. Széchenyi Ferenc példánya bőrkötést kapott.

Georg Gessner (1765–1843), svájci református pap, teológus, egyházi énekszerző az előszóban az idő természetéről elmélkedik, ezt követik az év minden napjára szóló naptári lapok dátummal és az adott napra szóló vallásos vagy erkölcsi szentenciával. A korban népszerű üreslapos zsebkönyv naptárral és praktikus tudnivalókkal voltaképpen egy korabeli zsebnaptár, így helyesebb talán Széchenyi bejegyzéseit naptárjegyzeteknek neveznünk.

A kis almanachot Széchenyi saját kezű január 30-i bejegyzése szerint 1816-ban, e napon kapta Dorothea Schlegeltől Bécsben¹ a következő dedikációval: „Széchenyi Ferenc grófnak – E könyvecske lapjaira kerüljenek csak örömteli események, amilyenek az Ön jóakarató szívének Isten előtt kedves cselekedetei.”² Fraknoi Vilmos ismerte e kis zsebkönyvet és néhány bejegyzését idézi is 1902-es Széchenyi monográfiájában, szerinte azonban Széchenyi 1812-től 1819-ig vezette emlékiratszerű bejegyzéseit az almanach ezen példányába.³ Bártfai Szabó László 1913-as monográfiájában szintén felhasznált belőle néhány bejegyzést, de csak naptárjegyzetek néven említi, pontos, szövegszerű hivatkozások nélkül.⁴ Ebbe a „határidőnaplóba” írta be Széchenyi Ferenc élete eseményeit 1816-tól kezdve, a korábbi eseményeket emlékiratszerűen visszatekintve, egy lapon, egy napnál calendarium historicumszerűen⁵ olykor több korábbi év eseményei is szerepelnek. Nem található beírás minden lapon, sok lap üresen áll. Hivatalos, közéleti és magánéleti eseményeket megörökítő bejegyzések egyaránt olvashatók benne, ezek többnyire a pusztá tényeket rögzítik reflexiók nélkül, de azért olykor a fogalmazás utal a naplóíró eseményekhez való viszonyulására, lelkiállapotára.

Dorothea Schlegel (1764–1839) a német filozófus, író Moses Mendelssohnna, a zsidó felvilágosodás meghatározó alakjának lánya, a Schlegel fivérekkel (Friedrich és August Wilhelm) együtt 1799-től a jénai korai romantika irodalmi körének tevékeny részese volt Novalis, Ludwig Tieck és a filozófus Friedrich Wilhelm Schelling társaságában; romantikus fejlődésregénye, a *Florentin* 1801-ben jelent meg. 1804-ben protestáns hitre tért, majd 1808-ban férjével, a filozófus, költő Friedrich Schlegellel (1772–1829) Kölnben katolizáltak. A házaspár még ebben az évben Bécsbe költözött, ahol Friedrich Schlegel irodalmi és történeti előadásokat tartott az egyetemen 1808 és 1812 között, majd 1816 és 1818 között osztrák diplomataként, követségi tanácsosként Frankfurt am Mainban a Bundestag ülésein tartózkodott a katolikus pártot képviselve. A Bécsbe érkező Schlegel házaspár Zichy Júlia (Széchenyi unokahúga) közvetítésével 1815. október 28-án ismerkedett meg Széchenyi Ferencel,⁶ akinek a Landstrassén található háza épp ebben az időben vált a bécsi katolikus élet egyik

¹ „1816. Heute dieses Büchlein erhalten von der dankbar ergebenen Dorothea Schlegel.” Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Germ. 257, 42.

² „Dem Grafen Franz Szechenyi – Mögen nur freudige Eräugnisse die Blätter dieses Büchleins bezeichnen, so wie sie vor Gott mit einer ihm wohlgefälligen Handlung Ihres wohlwollenden Herzens bezeichnet sind.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, a címlap versóján.

³ FRAKNOI 2002, 333–334.

⁴ BÁRTFAI SZABÓ 1913.

⁵ DUKKON 2024, 31.

⁶ BLEYER 1913, 13; GILLEMOT 1933, 20.

központjává. Széchenyi a korabeli osztrák szellemi élet szinte valamennyi kiemelkedő személyiségével kapcsolatban állt. Friedrich és Dorothea Schlegel megtiszteltetésnek érezte, hogy az előkelő társasági összejövetelek részesei lehetnek, kezdetben személyesen, majd levelezésük révén. Széchenyi gróf és felesége, Festetics Julianna nagy hatást tett a Schlegel házaspárra. Dorothea Schlegel fiainak Rómába írt levelében 1815. november 28-án így fogalmaz: „Ők a legkiválóbb keresztény, felvilágosult, jóakarató és jótévő emberek, akikkel eddigi egész életemben csak találkoztam, úgy-hogy ez az ismeretség, ennek a családnak az élete számomra a leggazdagabb adományt jelenti, amit életemben Isten kegyelméből kaptam. [...] A grófné pedig ötvenegynéhány éves [valójában ekkor 62 éves volt], igen ájtatos, finomlelkű, okos, szellemes asszony, végtelenül szerény és egyszerű egész életmódjában, amelyet kitölt a szüntelen vallásos buzgóság, valamint a férjéről való gondoskodás, akit a leggyengédebb önfeláldozással szeret.”⁷

Széchenyi Ferenc korábban is gyakran tartózkodott Bécsben családjával, de 1811-től kezdve, amikor hivatalaitól végleg visszavonult, télen állandóan Bécsben élt, míg a nyári hónapokat cenki birtokán töltötte; 1815-től kezdve azonban már Bécs volt az állandó lakhelye, ahonnan ritkán tett még néhány látogatást Sopron megyei birtokaira vagy Sopronba. 1814 tavaszán 120 000 forintért háromemeletes házat vásárolt a Landstrasse 212. szám alatt,⁸ amelyről naplójában ezt jegyzi föl: „1815. május 20-án költöztem be Bécsben vásárolt házamba, mint utolsó földi lakhelyemre, ahonnan majd csak az általános feltámadást követően (ha Isten akarja) a cenki sírboltba vitettetni kívánok.”⁹ Hivatalaiból és a közéletből való visszavonulását romló egészségi állapota is indokolta: gyengülő látása, kezdődő szívbaja, ami a tízes évek közepétől egyre súlyosbodott. Mindez együtt járt a romló kedélyállapottal és a rezignáltsággal, amellyel a napóleoni háborúk Európáját, majd a Bécsi Kongresszus Ausztriáját és az egyre inkább vallástalan és „elsekélyesedő” világot szemlélte. Ekkor keletkezett *A korszellemről (Vom Zeitgeist)* címet viselő utolsó, kéziratban maradt írása az egyetemes katolicizmus és a politikai konzervativizmus jegyében, Miskolczy Ambrus szavaival az elégedetlenség szociográfiája.¹⁰ Széchenyi addigi passzív katolikus hite Hofbauer Kelemen bécsi redemptorista szerzetes hatására vált aktív, tevékeny hitté, s ezzel együtt bécsi háza a katolikus megújulási mozgalom középpontjává. E katolikus kör vezető alakja Hofbauer Szt. Kelemen (1751–1820) – akit 1909-ben avattak szentté –, a szegények gyámoltója Bécsben, aki számos neves kortársat térített katolikus hitre. Ő lett Széchenyi lelkiatyja, és az egész család gyóntatója. A Bécsi Kongresszus idején (1814 szeptember–1815 július) kerültek személyes ismeretségbe, Hofbauer a gróf bécsi házában valóságos otthonra talált, lelki támaszként szolgált annak egyre súlyosbodó betegségében, egyszersmind egy széleskörű filantróp tevékenység irányítója lett a gróf erkölcsi és anyagi támogatásával. Ez a Széchenyi bécsi házában formálódó katolikus kör szegényeket, árvaházakat támogatott, valláserkölcst tanító könyvek fordítását szorgalmazta, vallásos kölcsönkönyvtárt (Geistliche Leihbibliothek) állított föl, felvásárolta

⁷ „Es sind die vortrefflichsten, christlichsten, aufgeklärtesten, gütigsten und wohlthätigsten Personen, die ich in meinem ganzen Leben angetroffen habe, so daß diese Bekanntschaft, dieses Leben in dieser Familie mir zu den reichsten Gaben gehören, die Gott mir im Leben zu verleihen die Gnade hatte. ... Die Gräfin aber eine Frau von einigen fünfzig, eine sehr fromme, äußerst feine, kluge, verständige, geistreiche Frau, höchst einfach in ihrer ganzen Lebensweise, unaufhörlich beschäftigt mit Gegenständen der Andacht und mit Sorgfalt für ihren Gemahl, den sie mit der zärtlichsten Aufopferung liebt.” BLEYER 1913, 20.

⁸ FRAKNÓI 2002, 243.

⁹ „1815. den 20ten dieses [Mai] bezog ich an diesem Tag zuerst, meines in Viene erkaufte Hauß, als meine letzte irdische Wohnung, aus welcher ich bis zur allgemeinen Auferstehung aldann (wenn Gott will) in die Zinkendorfer Gruft gebracht zu werden wünsche.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257. 153.

¹⁰ MISKOLCZY 2019, 72.

és szétosztotta Káldi György szentírásfordításának még fellelhető 400 példányát, s szétküldte a híveknek.¹¹ A Széchényi, illetve Hofbauer körüli társaság nevesebb tagjai voltak még – a Schlegel házaspáron kívül – a protestáns német hitszónok, költő, drámaíró Zacharias Werner (1768–1823), aki 1811-ben Rómában katolizált, Joseph Anton Pilat (1772–1865) publicista, Metternich titkára és Friedrich Gentz (1764–1832), diplomata, publicista, aki szintén Metternich bizalmasa volt, Joseph Anton Helfferich (1762–1837) speyeri kanonok s végül Anton Gabriel Severoli (1757–1824) bécsi nuncius, aki méltóságánál fogva ugyan nem vehetett részt a rendszeres összejöveteleken, de Széchényi barátja, Hofbauer tisztelője és a kör támogatója volt.¹² Ez a társaság filantróp működésén kívül politikai-egyházpolitikai aktivitást is kifejtett: a restauráció szellemében a katolikus egyház megújítását, megerősítését tűzte ki célul. A jozefinus államhatalom által képviselt egyházpolitika ellenében a pápa mindenkor főhatóságát vallották. Ebben a mozgalomban vett részt a magyarországi főpapok közül Fischer István (1754–1822) egri érsek, Széchényi fiataalkori jó barátja és Jordánszky Elek (1765–1840) teológus. A frankfurti Bundestagra követittkárként az egyházi párt képviselőjében kiküldött Friedrich Schlegelt 1816 áprilisában követte felesége, Dorothea Schlegel. Ők és Helfferich rendszeresen tájékoztatta a Bundestag egyházpolitikai híreiről Széchényi Ferenc bécsi katolikus körét és a bécsi kúriát azzal a céllal, hogy Róma folyamatosan információt kapjon a német ügyekről.¹³ E kapcsolat egyház- és politikatörténeti szempontból egyaránt igen érdekes dokumentuma az a huszonegy levél, amelyet Friedrich és Dorothea Schlegel írt Széchényi Ferencnek 1816. május 1. és 1818. június 13. között Frankfurtból.¹⁴

Napló(naptár)jegyzetek – Szemelvények

Hivatal – közélet

Széchényi Ferenc magas állami (királyi) hivatalai, tisztségei sokat jelentettek számára, de sosem a hatalmat és dicsőséget, hanem a mindenkor lelkiismeretes munkát és felelősségteljes szolgálatot. Mind-egyiknek a kezdetét és végét, a kinevezéseket és a lemondásokat egyaránt napra pontosan bejegyezte naptárába. Ugyanígy örökölte meg kitüntetéseit s a különböző tudományos és művészeti társaságok tiszteletbeli tagságát. Hivatali pályája 1783-ban indult, amikor az uralkodó a horvát területek báni helytartóvá nevezte ki. Széchényi kezdetben teljes elkötelezettséggel támogatta II. József reformpolitikáját, azonban e kinevezés során már tapasztalta a magyar társadalom ellenállását a központosító uralkodói rendeletekkel szemben és kényszerhelyzetben érezte magát hivatalában. 1785-ben Zágráb vármegye főispáni hivatalát és a pécsi kerületi biztosságot már vonakodva vállalta el, hiszen a vármegyék megszüntetése idején, amikor az uralkodó – szakítva a magyar alkotmányosság elvével – az országot tíz közigazgatási kerületre osztotta, már feloldhatatlan feszültségek mutatkoztak a magyar társadalomban, s Széchényiben is feloldhatatlan ellenmondásba került lelkiismerete, nemzeti érzése a magasrangú hivatali megbízatásával és az uralkodóhoz való lojalitásával.

Visszaemlékező bejegyzései s több ízben utalnak II. József alatti hivatali nehézségeire:

„1785. február 11-én kaptam meg gróf Eszterházy Ferenc kancellár leiratát, amelyben az uralkodó nevében értesít, hogy a zágrábi kerület királyi biztosává nevezett ki. A II. József által önkényesen bevezetett hivatalnak [vagyis hivatali jogkörnek] a törvényellenessége és veszélyes mivolta arra késztetett, hogy azt deprecialjam. – Így Skerlecet nevezték ki helyettem és elvesztettem a helytartói

¹¹ MISKOLCZY 2019, 69–85.

¹² GILLEMOT 1933, 25–26.

¹³ BLEYER 1913, 32–33; GILLEMOT 1933, 31.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 623 (Széchényi család levéltára) A - I. - 9. 56. Kiadta BLEYER 1913, 33–125.

címet, amelyet Mária Terézia alatt kaptam és II. József alatt a kritikus időkben Horvátországban és Szlavóniában viseltem.”¹⁵

1785. április 18-án nevezte ki az uralkodó Tolna vármegye főispánjának, egyszersmind Baranya, Somogy, Verőce és Szerém vármegye adminisztrátorának: „Egy széles és II. József alatt veszélyes jogkör! de Isten segítségével becsületesen teljesítettem feladatomat.”¹⁶

A magas tisztségeivel járó belső lelki küzdelmek nem múltak el nyomtalanul: 1787 elején Széchényi meggyengült egészségi állapotára hivatkozva benyújtotta tisztségeiről való lemondását az uralkodónak, aki októberben mentette fel őt hivatalaiból. Visszaemlékező bejegyzéséből is kitűnik, hogy az 1787 májusában megkezdett közel egy éves európai utazása felesége, titkára és svájci orvosa társaságában voltaképpen menekülés a politikai kényszerhelyzetből, egyszersmind időnyerés és az átélt tapasztalatok sokasága révén erőgyűjtés a továbbiakra. „1787. május 23-án kezdtem meg utazásomat Bécsből, Prága, Drezda, Lipcse, Dessau, Berlin, Braunschweig, Hamburg, Hannover, Kassel, Vetzlar, Koblenz, Köln, Aachen, Spa, Brüsszel, Tirlmont [Tienen], Brugge, Mons, Dünkirchen [Dunkerque], Calais, Anglia, Skócia [útvonalon]. – Egy súlyos betegség, amelyet királyi biztосként és Somogy, Tolna, Baranya, Verőce vármegye főispánjaként ki kellett állnom, főképpen azonban azok a törvénytelen és alkotmányellenes intézmények, amelyeket II. József hozzájárulással életbe kívánt léptetni, késztettek arra, hogy hivatalomról lemondván, egészségem helyreállításának ürügyével a spai fürdőbe utazzam. – Birtokaimat bérbe adtam és feleségem, titkárom, Ribinyi úr, Kaunitz herceg későbbi felolvasója és svájci orvosom, Fluch kíséretében Isten nevében útra keltem, hogy hazám szomorú sorsán vigasztalódjam.”¹⁷

Széchényi nyugat-európai útjáról vezetett, közel 600 oldalas, kéziratos, német nyelvű naplója arról tanúskodik, hogy az európai körút társadalmi, gazdasági és kulturális élmények, tapasztalatok

¹⁵ „1785. am 11ten dieses [Februar] erhielt ich ein Schreiben des Kanzlers Gr[afen] Fr[anz] Eszterházy in welchem Er mir in Nahmen S[eine]r Majestät berichtet, daß ich zum Königlichen Comissair des Agramer Districts und allerhöchst demselben bestimmt seye. – Das gesetzwiedrige und gefährliche dieses Amtes, welches Kayser Joseph 2^e eigenmächtig einführte, bestimmte mich selbes zu depreciren. – Skerlez ward also anstatt meiner ernannt, und ich verlorh die Statthalters Würde, die ich unter M[aria] Theresia erhielt, und unter Joseph 2ten in denen critischesten Zeiten in Croatien und Slavonien begleitete.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 54.

¹⁶ „1785. den 18ten dieses [April] wurde ich zum Ober Gespann des Tolnaer Comitats, und zum Administrator der Baranyer, Somogyer, Verőczer, und Syrmier Comitats ernannt. – Ein weiter, und unter Kayser Joseph 2te gefährlicher Wirkungskreis! – aber Gott half und ich erfüllte meinen Pflichten mit Ehre.“ OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 121.

¹⁷ „1787. am 23ten dieses begann ich meine Reise von Vienne über Prag, Dresden, Leipzig, Dessau, Berlin, Braunschweig, Hamburg, Hannover, Cassel, Vetzlar, Coblenz, Cölln, Aachen, Spa, Brüssel, Tirlmont, Brüg, Mons, Dün Kirch, Calais, Engelland, Schottland. – Eine tödliche Krankheit, die ich als K. Comissair, und wirkender Ober Gespann von deren Comitaten Somogy, Tolna, Baranya, Verőce und Sirmien in Fünfkirchen auszustehen hatte, vorzüglich aber die Gesetz und Constitutionswiedrige Einrichtungen, die der Kayser Joseph 2te durch mich einführen wollte, bewogen mich alle meine Chargen zu resigniren, und unter den Vorwand meiner Gesundheit herzustellen, nach Spa zu gehen. – Meine Güter gab ich in Pacht, und begleitet von meiner treuen Gattin, meines Secretairs, und nachmahligem Vorlesers des Fürst Kaunitz, des Herrn von Ribinyi, und meines Arztes Fluch (eines Schweitzers), reiste ich in Gottes Nahmen, um mich über das traurige Schicksal meines Vatterlandes zu trösten ab.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 156.

sokasága révén szellemi horizontjának olyan kiszélesedését eredményezte, amely alapvetően meghatározta egész további gondolkodását, tevékenységét.¹⁸

Hazaérkezése után a következő országgyűlésig a magyarországi értelmiség értő és bőkezű mecénásaként tevékenykedett, irodalmi, tudományos munkák fordítását, kiadását, tudós társaságok működését támogatta.¹⁹

Széchenyi Ferencet a II. Lipót által összehívott 1790/91. évi országgyűlés helyezte vissza hivatalaiba, ekkor kapcsolódott be ismét a társadalmi és nemzeti megújulást szorgalmazó reformtevékenységbe. Az 1790/91. évi országgyűlésen az a megtiszteltetés érte az uralkodó és a rendek részéről, hogy a nagy nemzeti lelkesedést kiváltó nápolyi küldetéssel őt bízták meg, amelynek során IV. Ferdinánd nápolyi királynak a II. Lipót koronázására kibocsátott emlékérmét kellett átadnia. II. Lipót 1791. november 15-i pozsonyi koronázásán IV. Ferdinánd és felesége, Mária Karolina Habsburg főhercegnő, II. Lipót testvére magyar díszruhában jelentek meg, s ez a rendekből olyan hazafias lelkesedést váltott ki, hogy az eseményt emlékérem veretésével kívánták megörökíteni. A nemzet és az uralkodó képviselőjében a nápolyi udvarhoz induló küldöttséget a gróf vezette. Visszaemlékező bejegyzéseiben erről a néhány hónapos nápolyi útról ír legbővebben, hivatali pályája egyik legemlékezetesebb, legörömtelibb élményeként idézve fel. Széchenyi ezt a hazafias célzatú küldetést kitüntetésnek tekintette, és az itáliai udvarokban a neki szóló megkülönböztetett figyelmet és nagyrabecsülést a magyar nemzet iránt megnyilvánuló tiszteletnek vette. December 8-án indultak útnak feleségével, sógornőjével, Lajos fiával és annak nevelőjével, Tibolth Mihállyal. Az 1792. év első napját Rómában töltötték. Január 6-án érkeztek Nápolyba, de előzőleg a királyság határvárosa, Terracina közelében megbokrosodtak a lovak, elragadták a kocsi, s bár szerencsésen megmenekültek, de velük utazó sógornője elájult, s Széchenyi tengervízzel locsolta, hogy magához térjen. Ruspoli herceg, császári követ és követségi titkára, Hudelist igen barátságos fogadtatását, amelyben őt részesítették, a magyar nemzet, az udvar és az ország iránti tisztelet jeléül vette.²⁰ Január 22-én adta át Széchenyi az emlékérmeket IV. Ferdinándnak udvari ceremónia keretében, a királyi pár magyar díszruhában fogadta a küldöttséget. Erre a fogadásra való érkezéskor Fraknoi Vilmos a következő sorokat idézi Széchenyi január 22-i naptárbejegyzéseként, amelyek azonban érdekes módon nem egyeznek az Oct. Germ. 257 jelzetű kis könyvecskében található, január 22-i lapon bejegyzett, az audienciát megörökítő sorokkal, bár kétségtelen színesebbek: „Szívem zajosabban dobogott, amikor a palota kapujánál a katonai zenekar játéka üdvözölt, és csaknem elfelejttem a bécsi állami kancelláriában számomra kidolgozott olasz beszéd kezdetét ... de megvillant lelkemben az a gondolat, hogy magyar vagyok és egy nemes nemzet megtisztelő megbízatásában járok el.”²¹ Nem tudjuk, Fraknoi valójában honnan idézte ezeket a mondatokat, ez a szöveg teljesen más hangnemű, oldottabb, személyesebb a napló objektív tényközlő bejegyzésénél. Talán egy levélből, talán abból

¹⁸ MNL OL P. 623. I. 12. 9. Descriptio itineris – Reisejournal. Az eddig kiadatlan útleírást ismerteti sok szemelvénnel MICHAUD 2009; Széchenyi csehországi tartózkodásáról vö. *Széchenyi Ferenc és Csehország*, 2003.

¹⁹ OLOFSSON 1940; DEÁK, ZVARA 2012, 15–25.

²⁰ „1792. den 6ten dieses [Januar] kam ich in Neapel als abgeordneter der Ungarischen Stände mit meiner Frau, der Schwägerin Marie, meinem Sohn Louis und seinem Erzieher Michel von Tibolt an, nachdem wir von dem Durchreissen der Pferde in Terracina glücklich gerettet worden! und sich meine Schwägerin, die ich mit dem Meerwasser labte und ihrer Ohnmacht erholt hat. Fürst Ruspoli war dort als Gesandte und Herr von Hudelist sein Legations Secretair. Beyde empfinden mich freundschaftlich nach Überreichung meiner Papiere, und denen beydern habe ich vorzüglich die Ehre zu verdanken, die mir und durch mich meiner Nation und Hofe, und dem Lande erwießen worden ist.” FRAKNÓI 2002, 139–141; vö. OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 18.

²¹ FRAKNÓI 2002, 141.

a bizonyos régebbi könyvecskéből, amelyben Széchényi korábban az életrajzi feljegyzéseit vezette, s amikor 1816-ban megkapta ezt a naptárt Dorothea Schlegeltől, ebbe átvezette azokat.²² Ennek nem sikerült nyomára jutnom sem az OSZK Kézirattárában, sem a MNL OL Széchényi család levéltárban. Mindenesetre Fraknoi forrásként a *Memorabilien* című könyvecske január 22-i bejegyzését adja meg – tévesen. Itt a január 22-i naplóbejegyzés így hangzik: „1792. január 22-én volt első audienciám a birodalom nagyságainak jelenlétében Nápolyban a királynál és királynénál, hogy a magyar nemzet által veretett érmét a magyarországi rendek nevében nekik átadjam. – Riario herceg jött elélem udvari kocsimhoz, és Acton [külügy]miniszter ünnepélyesen bevezetett a királyhoz és királynéhoz, akik – mindketten magyar díszruhában – kegyes jóindulattal fogadtak. A titkári minőségben szolgálatot tevő Tibolt Mihály úr tartotta kezében a két nagy aranyérmet tartalmazó kazettát, amelyeket át kellett nyújtanom a magasrangú uraságok társaságában.”²³ Március 24-én IV. Ferdinánd köszönetképpen ünnepélyes fogadáson Széchényit a Nápoly védőszentjéről elnevezett Szent Januárius renddel tüntette ki: „1792. március 24-én IV. Ferdinánd, nápolyi király a legnagyobb ünnepélyesség közepette akasztotta nyakamba a Szent Januárius nagy rendet, megölelt és megajándékozott briliánsokkal gazdagon díszített arcképével. – A [nagykereszthez tartozó] csillagot a királyné barátnője, Sanct Marco hercegné nyújtotta át nekem, és Acton külügyminiszter adta az ünnepélyes ebédet, amelyre az összes követet és az ország nagyjait meg hívták.”²⁴ Március 27-én IV. Ferdinánd bizalma és szimpátiája jeléül magas diplomáciai posztot ajánlott neki az udvarnál, amit Széchényi, aki nagy súlyt fektetett fiai és lányai magyar szellemű nevelésére, azzal az indokolással hárított el, hogy gyermekeit saját hazájában kívánja felnevelni.²⁵ Végül március 31-én, a búcsúzás után Rómába indultak. „Március 31-én kértem eltávozásomat a nápolyi királytól és királynétől. A királyné a nagyságok jelenlétében fogadott, a király pedig a Santa Lucia kápolnában. Imádkozás közben találtuk ott, majd az ájtatosság után elbocsájtott minket, s engem, feleségemet és sógornőmet megölelte, s mondhatom mindnyájunk szeme megtelt könnyel.”²⁶ Április 13-án fogadta VI. Pius pápa, akinek szintén átadta a koronázási

²² Vö. 36. jegyzet.

²³ „1792 den 22ten dieses [Januar] hatte ich in Gegenwart aller Grossen des Reichs meine erste Audienz in Neapel bey dem König und Königin, um beyden, die, zu ihrem Andenken, von der Ungarischen Nation geprägte Münze in Nahmen der Stände Ungarns zu überreichen. – Ich wurde von dem Duca di Riario in meinem Hofwagen abgeholt, und in Pracht durch den Minister Acton anfangs zum König, zur Königin eingeführt, welche beyde im Ungarischen Costume gekleidet mich auf das Gnädigste empfiengen. – Herr Michael von Tibolth, Erzieher meines Sohnes Louis vertretete die Stelle des Legation Secretairs, und hielt die Casetten in der Hand, die ich bey den hohen Herrschaften zu übergeben hatte.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 32.

²⁴ „1792. am 24ten dieses [März] hieng mir der König von Neapel Ferdinand 4te mit der grössten Feyerlichkeit den grossen Orden des Hl. Januarius um, umarmte mich und beschenckte mich mit seinem reich mit Brillanten besetzten Portrait. – Mit dem Stern beschenckte mich die vertraute Freundin der Königin, die Duchesa Sant Marco, und bey premier Minister Acton ist das Ceremoniel Dine gehalten worden, wozu alle Gesandte und Grosse des Landes geladen waren.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 96.

²⁵ „1792. am abend diesen Tag wurde mir neuerdings die Botschafter Stelle in Neapel angetragen, die ich aber der Erziehung meiner Kinder wegen, ausser ihrem Vatterlande standhaft ausschlug.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 99.

²⁶ „792. den 31ten dieses [März] beerlaubte ich mich vom König und der Königin von Neapel. Die Königin empfing mich in Gegenwart der Grossen, der König aber ertheilte mir die Abschied Audienz in Santa Lucia. Wir fanden Ihn in der Capelle bettend, und nach verrichteten Andacht entließ Er uns, nach deme Er mich, meine Frau und die Schwägerin auf das gnädigste, und ich kann sagen, mit Thränen in allen unsern Augen umarmte.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 103.

emlékérmeket. Az audiencia nagy megtiszteltetést jelentett Széchényi számára: „1792. április 13-án volt audienciám Pius pápánál Rómában. – Megáldott és megengedte, hogy kardomat magamnál tartsam, amelyet mindenkor le kell tenni az audiencia alkalmával. – A magyarok szokása, amelyre hivatkoztam, tette lehetővé számomra ezt a kitüntetést.”²⁷

A néhány hónapos, hivatalos fogadásokból és ünnepekből álló itáliai út alkalmat adott Széchényinek arra, hogy a politikai szereplés mellett felkeresse az ottani kultúra főbb helyszíneit. Olyan évszázados múltú könyvtárakat volt alkalma megtekinteni, mint Rómában a Biblioteca Vaticana, Firenzében a Laurenziana, Milánóban az Ambrosiana, továbbá meglátogatta a római Accademia dei Lincei és a firenzei Accademia della Crusca nagy hagyományú intézményeit.²⁸ Hazatérve, az itáliai élmények termékenyítő hatása nyomán, nagy tervekkel látott hozzá cenki könyvtári gyűjteményének rendezéséhez és gyarapításához. Az 1790-es évek közepétől formálódott meg Széchényiben a könyvgyűjtés nemzeti eszméje: addig összegyűjtött magánkönyvtárát tudatosan hungarika-gyűjteménnyé kezdte továbbfejleszteni. Célja a Magyar Királyság területén (Erdélyt és Horvátországot is beleértve) élő és alkotó bármely szerzőtől származó bármely nyomdatermék, valamint a külföldön megjelenő bármely nyelvű, Magyarországot és a magyarságot érintő kiadvány megszerzése volt. Széchényi felismerte, hogy az általa összegyűjtött könyvanyag úgy válik igazán jelentős értékke a magyarországi tudományosság számára, ha rendszerezi azt, és kiadja nyomtatott katalógusát. A saját költségén 1799–1800-ban nyomtatásban megjelentetett *Catalogus Bibliothecae Hungaricae* három kötete első ízben foglalta össze a Magyarországon kiadott nyomtatványok és a magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok megközelítő teljességét.

1798-ra Széchényi Ferenc elérte politikai-közéleti pályafutása csúcspontját: áprilisban Somogy vármegye főispánja, júliusban szeptemvir, vagyis a magyarországi törvénykezés legfőbb szervének, a hétszemélyes táblának tagja lett, majd főkamarászmester, s ezt követően helyettes országbíró. 1802-re érlelődött meg benne a gondolat, a terv, hogy eddig összegyűjtött és katalogizált privát könyvgyűjteményét a nemzetnek adományozza. A tavaszra összehívott országgyűlés időszakát tartotta Széchényi alkalmas pillanatnak arra, hogy megtegye a szükséges lépéseket az Országos vagyis a Nemzeti Könyvtár megalapítására.²⁹ Szándékát I. Ferenc királynak felségfolyamodvány formájában nyújtotta be márciusban. Ezt követően I. Ferenc császár 1802. június 23-án kibocsátott határozata jóváhagyta Széchényi felajánlását. Ezt jegyzi fel július 2-ára: „1802. július 2-án arról értesített Pálffy kancellár, hogy Őfelsége azt az adományozást, amit könyveimmel és egyéb fontos gyűjteményeimmel a nemzetnek tehetni kérelmeztem, jóváhagyta.”³⁰ 1802. november 25-én nyújtotta be gróf Széchényi Ferenc az alapítólevelet az udvari kancelláriához: „1802. november 25-én nyújtottam be Lányi [József] udvari tanácsosnak az ajándékozó [alapító] oklevelemet a nemzetnek ajándékozott könyvekről, érmeokről, térképekről, képekről és címerekről – adja Isten, hogy utódaim mindezeket boldogulásukra fordítsák, és ezáltal ösztönözve jó és derék polgárai és hűséges alattvalói legyenek az államnak.”³¹ A 26-án keltezett királyi oklevél az ajándékozó oklevelet minden pontjában

²⁷ „den 13. dieses [Aprilis] hatte ich bey dem Papst Pius meine Audienz in Rom. – Er segnete mich, und erlaubte, daß ich meinen Säbel behalte, den jeder ablegen muß, der eine Audienz hat. – Die Sitte’ der Ungarn, auf die ich mich berufen habe, hat diese Auszeichnung zu Wege gebracht.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 116.

²⁸ KELECSÉNYI 1988, 206.

²⁹ BERLÁSZ 1981, 42.

³⁰ „1802. d. 2ten dieses [Juli] – berichtete mir der Canzler Palfy, dass S[eine] Mayestät das Geschenck, welches ich mit meinen Büchern und anderweitigen Sammlungen meiner Nation machen zu kennen gebeten habe, bewilligt habe.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257. 196.

³¹ „1802. am 25ten dieses [November] celebrirte ich vor dem Hofrath Lányi die Fassion über die der Nation geschenckten Sammlungen an Büchern, Münzen, Landkarten, Bildern, und Wappen – Gott

jóváhagyta.³² Széchenyit az alapítást követően, annak külföldi visszhangja nyomán számos jelentős tudományos és művészeti társaság, többek között a göttingeni, a jénai és a varsói tudós társaság és az osztrák művészeti akadémia választotta tagjává. Itthon a legmagasabb királyi elismerésként az Aranygyapjas-rend lovagja lett; 1808. január 6-án vette át a főnemesek kiemelkedő szolgálatai elismerésére alapított lovagrendet I. Ferentől rendi díszruhában nagy, nyilvános ünnepség közepette magas rangú osztrák és magyar főurakkal együtt.³³

1806-ban már Somogy megye főispánjaként felmerült Széchenyiben gyengülő egészségi állapota miatt a visszavonulás gondolata tisztségeiből, döntésének fő oka azonban az volt, hogy az általa képviselt politikai törekvés az alkotmány megerősítésére és szélesebb társadalmi alapokra való kiterjesztésére egyre többször súrlódott a rendi érdekekkel, s ez vármegyei hivatalaiban egyre több személyes konfliktus forrása lett. Pesszimizmus és politikai borúlátás jellemzi ide vonatkozó naptár-bejegyzését, amely már az utolsó bécsi évek rezignált világszemléletét idézi. „1806. szeptember 14-én lemondtam összes hivatalomról, a hosszú tapasztalat meggyőzött arról, hogy csupán Isten egyedül, és semmiféle emberi erő nem lehet képes Európa, következésképpen alkotmányunk összeomlását megakadályozni. A kevés, még hátralevő éveimet gyermekeim nevelésének akartam szentelni, azonban a király nem fogadta el lemondásomat, hanem 1807-ben még Vas vármegye vezetését bízta rám.”³⁴ 1808-ban, amikor I. Ferenc abszolutista kormányzása következtében a magyar alkotmány tényleges veszélybe került, Széchenyi még megkísérelte egy, az osztrák monarchia országai számára fogalmazott alkotmánytervezet keretében a magyar alkotmány és a birodalmi egység érdekeit egyensúlyba hozni.³⁵ 1811-ben azonban végleg visszavonult hivatalaitól – szemorvosa május 12-én szürkehályogot állapított meg mindkét szemén –, s ez esetben az uralkodó el is fogadta lemondását. Ezt követően Széchenyi Ferenc Bécsbe költözött, s visszahúzódott a magánélet szférájába.

Magánélet: család, betegség

Széchenyi Ferenc számára mindennél többet jelentett családja: egy életen át hű társa, felesége, Gróf Festetics Julianna és gyermekeik Lajos, Pál, István, Zsófia és Franciska (Fanny). Minden velük kapcsolatos eseményt – születés, betegségek, utazások, házasságkötések, unokák születése – gondosan, napra pontos dátummal följegyzett kis könyvébe. Szűkebb családja és a kiterjedt főúri rokonság családi eseményeinek megörökítése mellett szembetűnő és rendkívüli, hogy szinte valamennyi szolgálatában álló személyt szinte családtagként tartotta számon, legtöbbjüket gyermekkorá óta ismerte, és személyes, meleg hangon emlékezik meg róluk, inasa, kocsisa, udvarmestere, jószágigazgatója és

gebe, dass meine Nachfolger diese zu ihrem Glücke anwenden, und dadurch angeeifert gute und geschickte Bürger des Staats, und getreuen Unterthanen werden.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 342.

³² „1802. am 26ten dieses wurde meien Fasson über die der Nation gemachte Schenckung an Büchern, Münzen usw. durch ein Königliches Diplom bestättigt.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 343.

³³ „Den 6ten Jänner 1808. wurde ich von Seiner Majestät Kayser Franz dem 1ten mit dem Golde-nen Fließ beschenkt. Mit mir erhielten es die Fürsten Zinzendorf, Rosenberg und die Grafen Vrbna, Altheimb, Etting, Zichy, Erdödy und die Austheilung geschah in Ordungs Kleidern, öffentlich, und mit der größten Feyerlichkeit.” Oct. Germ. 257, 18.

³⁴ „1806. den 14ten dieses [September] resignirte alle meine Ämter, die lange Erfahrung über-zeugte, dass nur Gott allein, aber keine menschlich Kraft mehr fähig seye, den Umsturtz von Euro-pa, folglich auch von unserer Constitution abzuwenden. Die wenige noch übrigen Lebensjahre wollte ich also meinen Kindern weyhen. - Aber der König nahm meine Resignation nicht an, sondern übertrug mir noch im Jahr 1807. die Administration des Eisenb[urger] Co[mi]tats.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 270.

³⁵ MISKOLCZY 2019, 45–57

gyermekei egyik nevelőjének halálát napra pontosan bejegyzí, Isten áldását kérve rájuk.

Az augusztus 17-i lapon Festetics Juliannával való házasságkötése napját jegyzi be, innen értesülünk arról, hogy korábban egy régebbi könyvbe jegyezte fel élete eseményeit, s később vezette át ebbe az almanachba: „1777. augusztus 17-én történt házasságkötésem a kópházai kápolnában, és áldom a pillanatot és köszönöm Istennek, hogy ezt a számomra boldog pillanatot 1812-ben egy régebbi könyvből ebbe az újba átvézttem.”³⁶ Ez megegyezik Fraknoi Vilmos állításával, hogy 1812-től írta bejegyzéseit ebbe az almanachba, ám ellentmond annak a ténynek, hogy a könyvecskét 1816-ban kapta Dorothea Schlegeltől.

1787. november 9-i bejegyzése édesanyja haláláról szól. Az igen korán, 1769-ben megözevgyült Gróf Cziráky Mária, akinek Széchenyi határozottan magyar szellemű neveltetését és a magyar nyelv iránti elkötelezettségét köszönhet, akkor hunyt el, amikor a grófi pár egyéves európai útja során Angliában tartózkodott. Még 1816-ban is – amikor a bejegyzés születik – nagyon fájó az emlékezés: „Még most is vérzik a szívem, amikor gyengéd, szeretetteljes és igazán áldott édesanyámra gondolok! Jutalmazza meg őt az Isten mindazért a fáradozásért és gondoskodásért, amivel engem körülvezt! Vigasztalásomra konzerváltattam az ő nagyszerű szívét és egy alabástrom urnában a családi sírboltba kívánom átvinni.”³⁷

Érdekes bejegyzést olvashatunk 1816. március 7-én: az 1811-ben megállapított szürkehályog eltűnt szeméről: „1816. ezen a napon kezdtem el Márton úr³⁸ gyógyomdját, amely után a szemorvosok nyomát sem találták a szürkehályognak.”³⁹ Azonban másik betegsége, a szívbj és kísérő tünete, a vízkórság továbbra is megnehezítette mindennapjait és nagy fizikai és lelki terhet jelentett számára. Széchenyi 1817. január 20-án írta meg első végrendeletét, s szintén egyfajta lelki-szellemi végrendeletnek tarthatjuk azt az 1817. május 17-én, István fiához írott híres levelét, az „atyai intelmeket”, amelyet Széchenyi István talizmánként hordott magánál, és többször is említ naplójában. „1817. május 17-én az én jó Stefim visszautazott állomáshelyére Milánóba, ezért 16-án egy kis talizánt adtam neki, amelyben áldó imámat és néhány atyai intelmet foglaltam bele arra az esetre, ha nem látnám őt többé és nem szoríthatnám haldokló szívemre.”⁴⁰

1819. május elejétől súlyosbodott Széchenyi Ferenc betegsége, ami a haláláig tartó következő másfél évben igen sok fájdalommal és szenvedéssel járt számára, május elsejei bejegyzése szerint: „1819. május elsején egy hosszas gyengélkedés után a vízkórság következtében igazán beteg és

³⁶ „am 17. dieses [August] wurde ich in der Kohlenhofer Capelle copulirt, und segne noch den Augenblick, und danke Gott innigst für ihr, als ich im Jahre 1812 diesen für mich glücklichen Augenblick in dieses Buch aus einem Ältern überschrieb.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 242.

³⁷ „1787. den 9ten dieses [November] starb meine gute Mutter als ich in Engelland war. – aldort hat mir meine gute Julie diesen mir unvergeßlichen Verlußt mit aller Schonung vorgetragen – aber noch blutet mir das Herz, als ich auf die zärtliche und wahrhaft heilige Mutter dencke! Gott lohne Sie für alle Mühe und Nachsicht um mich. Zum Troste conservirte ich ihr vortreffliches Herz in einer alabasternen Urne in der Capelle, die ich nach meinem Tode in die Familien Gruft übersezt zu haben wünschte.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 326.

³⁸ Valószínűleg Márton István (1756–1827) orvosdoktor.

³⁹ „den 7ten dieses [März] an diesem Tag habe ich die Cour Methode des Herrn Márton angefangen – nach deme die Augen Ärzte nichts wieder den grauen Staar mir mehr anrathen können.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 79.

⁴⁰ „1817 reiste mein guter Stefi nach Mailand in sein Quartier ab, nachdeme ich den 16ten einen kleinen Talisman mitgegeben habe, in welchem mein wahrhaft heylicher Seegen, und einige väterliche Wohlmeynungen begriffen waren für den Fahl, wenn ich Ihn nicht mehr sehen, und an mein sterbendes Herz würde drücken kennen.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257, 150. Széchenyi Ferenc levelét Széchenyi Istvánhoz közli FRANKÓI 2002, 345–350.

ágyhoz kötött lettem. Isten áldja meg az én jószágos Júliámat és a gyerekeket, akik rólam fáradhatatlanul gondoskodtak!⁴¹

1819. május 8-án felvette a betegek szentségét, amely után átmenetileg jobban kezdte érezni magát. 1819. szeptemberében utolsó látogatását tette Horpácson és Sopronban, rokonaitól, ismerőseitől és alattvalóitól búcsúzott.⁴² Ettől kezdve lassan emésztette fel életerejét súlyos betegsége, a vízkór, amelyet a korban nem tudtak gyógyítani, csupán fájdalmas beavatkozásokkal próbáltak javítani a beteg állapotán. Kezelőorvosa, Wörtensohn doktor is a folyadék mesterséges úton való eltávolítását alkalmazta a lábon történő bevágások vagy beszúrák (Incision) segítségével. 1819 októberétől 1820. december elejéig 13 ilyen fájdalmas beavatkozást jegyez fel Széchényi naptárában. Az első 1819. október 9-én: „ezen a napon kaptam az első beszúrást a vízkór ellen, amely nem egészen a kívánt módon hatott.”⁴³ A következő ilyen műtét alkalmával élet-halál között lebegett és másodszor is megkapta a betegek szentségét. Ezt követően Hoffmann Bernát bécsi szervita rendfőnöknek bizonyos összeget adott át, hogy a bécsi Szent Peregrinus, a lábbajosok védőszentjének oltárnál évente október 8-ától hét napon át misézzenek érte. Széchényi Ferenc élete utolsó szakaszában mindenre gondot fordított: siettetett a cenki családi sírbolt építésének befejezését, birtok- és gazdasági ügyeit igyekezett megnyugtató módon elrendezni, végrendeleteiben mindenkiről gondoskodott, családján kívül személyes szolgálóiról és a birtokain szolgálókról is, még azt is előírta, hogy a temetésén csak magyar nyelvű beszédet mondjanak felette, s az emberi dicsőség múlandóságát emelje ki a pap.⁴⁴ A kis határidőnapló utolsó bejegyzése 1820-ban felesége, Festetics Julianna kézírása a december 13-i lapon, amelynek szentenciája így hangzik: „A síron túl az örök elégtétel és a viszontlátás vár.”⁴⁵

„Ezen a napon reggel negyed 10-kor e könyvecske tulajdonosa, a legszeretreméltóbb férj, a legjobb apa, a jövő barát és rokon, a szegények gyámlátója hosszantartó betegség után békésen elszenderült és e világból kiragadtatott.”⁴⁶

Közleményemben Széchényi Ferenc életútját, politikai és kulturális ténykedését – amelyre bőséges irodalom áll rendelkezésre – csupán érintőlegesen, a naplóbejegyzések ismertetése szempontjából idéztem fel. Az általa alapított könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárána egy alig ismert vagy nagyon kevesek által ismert forrását kívántam szélesebb tudományos kör számára bemutatni, jóllehet nem szolgál a naplóíróval kapcsolatos különösebb újdonságokkal, de mégis Széchényi kézírásával, saját megfogalmazásában és calendarium historicum féle szerkesztésben olvashatjuk benne élete eseményeit.

⁴¹ „1819 wurde ich nach einem langwirigen Kränkeln wirklich an der Wassersucht krank und Bettlägerig – Gott segne meine gute Julia und Kinder, die mich unermüdet besorgten.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257. 134.

⁴² 1819 [19. September] Nahm ich in Oedenbourg von allen meinen Bekannten und Untergebenen den Abschied, und kam nach Wien um dort zu enden und ganz abgemattet und geschwollen zurück. Oct. Germ. 257. 275.

⁴³ „wurde mir gegen die Wassersucht die erste Incision beygebracht, welche aber nicht ganz nach Wunsch gewirkt hat.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257. 295.

⁴⁴ BARTFAI SZABÓ 1913, 493.

⁴⁵ „Ueberm Grabe dort ist Vergeltung und Wiedersehn ewig.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257. 360.

⁴⁶ „An diesem Tage um 9 ¼ Uhr des Morgens ist der Eigenthümer dieses Büchleins, der geliebteste Gatte, der bester Vater, der wohlthätigste Freund und Verwandte, der Vater der Armen nach einer langwierigen Krankheit sanft entschlumert und dieser Welt entrißen worden.” OSZK Ms., Oct. Germ. 257. 360.

Hivatkozott irodalom

- BÁRTFAI SZABÓ László, *A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchényi család története II. 1733–1820*, Bp., Stephaneum Ny., 1913.
- BERLÁSZ Jenő, *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*, Bp., OSZK, 1981.
- BLEYER, Jakob, *Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. Ungedruckte Briefe Friedrich und Dorothea Schlegels nebst amtlichen Berichten und Denkschriften aus den Jahren 1815 bis 1818*, München und Leipzig, Duncker & Humblot, 1913.
- DEÁK Eszter, ZVARA Edina, *Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról*, Bp., Kossuth, OSZK, 2012.
- DUKKON Ágnes, *Az idő ósága...*, Bp., L'Harmattan, 2024.
- FRAKNÓI Vilmos, *Gróf Széchényi Ferenc 1754–1820*, Bp., Osiris, 2002.
- GILLEMOT Katalin, *Gróf Széchényi Ferenc és bécsi köre*, Bp., Türk Ny., 1933.
- KELECSÉNYI GÁBOR, *Múltunk neves könyvgyűjtői*, Bp., Gondolat, 1988.
- MICHAUD, Claude, *Úton lenni a 18. században, Széchényi Ferenc 1787. évi utazása a Német-római Császárságban és osztrák Németalföldön = Sic Itur ad Astra*, 61(2009), 19–38.
- MISKOLCZY Ambrus, *Széchényi Ferenc a szabadkőművesség erénykultuszától a katolikus megújulásig*, Bp., Universitas, 2019.
- OLOFSSON Placid, *Gróf Széchényi Ferenc irodalompártolása*, Pannonhalma, 1940.
- Széchényi Ferenc és Csehország, Levelestár*, vál., bev. tanulmány PRAŽÁK, Richard, s. a. r., jegyz. Deák Eszter, Erdélyi Lujza, Bp., Gondolat, 2003.

DEÁK ESZTER